

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК КЛЮЧОВОГО НАПРЯМУ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ

IMPROVEMENT OF THE EDUCATION SYSTEM AS A KEY DIRECTION OF INCREASING YOUTH'S COMPETITIVENESS IN THE LABOR MARKET

У статті обґрунтовано необхідність удосконалення системи освіти як ключового напрямку підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці. Розглянуто особливості функціонування вітчизняного ринку освітніх послуг і ринку праці. Аналізуються причини неузгодженості ринку освітніх послуг і ринку праці в Україні, що зумовлено відсутністю системної взаємодії між зацікавленими сторонами – органами державного управління, системою освіти, роботодавцями та працівниками. Виявлено причини дисбалансу між підготовкою фахівців і їх затребуваністю на ринку праці.

У ході дослідження запропоновано такі напрями вдосконалення системи освіти в контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року, а саме: оновлення законодавства України у сфері освіти, удосконалення структури системи освіти й модернізація змісту освіти згідно з європейськими та світовими стандартами, інформатизація освіти, посилення кадрового потенціалу системи освіти, сприяння науковій та інноваційній діяльності в освітній сфері, підвищення рівня матеріально-технічного й фінансового забезпечення системи освіти, модернізація системи управління освітою, міжнародне партнерство в освітній сфері. Серед стримувальних факторів розвитку сфери вищої освіти, на думку автора, є відсутність обґрунтованих нормативів стосовно фінансового та матеріально-технічного забезпечення ЗВО, а також неефективність системи державних замовлень на підготовку фахівців; відсутність нормативно-правових актів у аспектах післядипломної освіти, що не найкращим чином відображається на її якості.

На підставі викладеного зроблено висновок про доцільність удосконалення національної системи освіти й приведення вітчизняної системи освіти до стандартів і критеріїв європейського освітнього простору. Автор вважає, що єдиним шляхом розвитку української системи освіти в цьому напрямі є інноваційний. Перспективи подальших досліджень автор убачає в проведенні порівняльного аналізу різних зарубіжних моделей регулювання взаємодії освіти й ринку праці на сучасному етапі державотворення України.

Ключові слова: *освіта, система освіти, заклад вищої освіти (ЗВО), ринок праці, конкурентоспроможність молоді, працевлаштування, роботодавець.*

The article substantiates the need to improve the education system as a key area to increase the competitiveness of young people in the labor market. The peculiarities of the functioning of the domestic market of educational services and the labor market are considered. The reasons for the mismatch between the market of educational services and the labor market in Ukraine, which is due to the lack of systematic interaction between stakeholders – public administration, education system, employers and employees, are analyzed. The reasons for the imbalance between the training of specialists and their demand in the labor market are identified.

The study proposed the following areas of improving the education system in the context of the National Strategy for Education in Ukraine until 2021, namely: updating

Ukrainian legislation in the field of education, improving the structure of the education system and modernizing the content of education in accordance with European and world standards. strengthening the human resources of the education system, promoting scientific and innovative activities in the field of education, increasing the level of logistics and financial support of the education system, modernization of the education management system, international partnership in the field of education. Among the retentive factors of development of sphere of higher education, in opinion of author, is: absence of reasonable norms in relation to the financial and material and technical providing of establishments of higher education, and also unefficiency of the system of government businesses on preparation of specialists; absence of normatively-legal acts is in the aspects of післядипломної education that is not by the best character represented on her quality.

Based on the above, a conclusion was made about the expediency of improving the national education system and bringing the domestic education system to the standards and criteria of the European educational space. The author believes that the only way to develop the Ukrainian education system in this direction is innovative. The author sees prospects for further research in conducting a comparative analysis of various foreign models of regulating the interaction of education and the labor market at the present stage of state formation.

Key words: *education, education system, higher education institution (HEI), labor market, youth competitiveness, employment, employer.*

Вступ. На сучасному етапі освіта є основним соціальним інститутом, який задовольняє інтереси суспільства у формуванні висококваліфікованих кадрів, у збереженні та розвитку системи загальних і наукових знань, формуванні загальної культури й соціальних норм. Як основа формування кадрового потенціалу суспільства, вища освіта безпосередньо пов'язана з функціонуванням ринку праці [1, с. 132]. Водночас вона сама є сферою застосування праці, причому в освітніх закладах зайнята найбільш кваліфікована частина робочої сили. Однак найгострішою проблемою є незбалансованість розвитку вищої освіти та ринку праці, що зумовлює, з одного боку, надлишок на ринку праці фахівців певних напрямів підготовки, а з іншого – дефіцит висококваліфікованих кадрів за окремими спеціальностями. Це свідчить про актуальність і необхідність більш глибокого аналізу системи вищої освіти та її взаємозв'язку з ринком праці.

Деякі питання місця освіти в забезпеченні конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці були об'єктом вивчення цілої плеяди дослідників: В.П. Антонюк, О.А. Грішнєвої, Г.А. Дмитренко, А.М. Колод, Т.А. Костишиної, І.М. Леган, Л.С. Лісогор, Н.В. Міщук, В.В. Онікієнко, І.Л. Петрової, В.М. Петюх, О.І. Цимбал, Л.В. Шаульської та інші. Однак, незважаючи на широке коло наукових досліджень проблем формування дієвих механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності молоді на ринку праці, недостатньо розкритими залишаються питання визначення значення й особливостей впливу освіти молодшої людини на формування її конкурентоспроможності. Це й зумовило вибір теми дослідження, визначило його мету й основні завдання.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз місця системи освіти у формуванні конкурентоспроможності молоді на ринку праці.

Результати дослідження. У наш час рівень освіти й науковий потенціал визначають престиж і майбутнє будь-якої держави. Освіта є стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету й конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [2]. Підвищення рівня освіченості суспільства сприяє впровадженню новітніх виробничих та інформаційних технологій, що, у свою чергу, зумовлює економічний розвиток. Не випадково в новому Законі України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII основною метою вищої освіти встановлено підготовку «конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» [3]. У цьому аспекті актуальною є проблема формування нової якісної робочої сили – висококваліфікованих працівників, пристосованих до наявних умов праці і здатних до проведення ефективних змін у майбутньому.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленій Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344 [4], наголошується, що найбільш гострими проблемами, які гальмують розвиток нової якості освіти, адекватної нинішній історичній епосі, є:

1) недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці;

2) недостатня орієнтованість структури і змісту професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти на потреби ринку праці й сучасні економічні виклики;

3) невідпрацьованість ефективної системи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, їх професійного супроводження;

4) низький рівень фінансово-економічного, матеріально-технічного, навчально-методичного й інформаційного забезпечення навчальних закладів; слабка мотивація суспільства та бізнесу до інвестування освіти тощо.

Для стабільності розвитку й здійснення нового якісного прориву в національній системі освіти необхідно забезпечити у вищій освіті:

– приведення мережі вищих навчальних закладів і системи управління вищою освітою згідно з потребами розвитку національної економіки та запитів ринку праці;

– розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти й Національною рамкою кваліфікацій;

– залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема до участі в опрацюванні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам;

– переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів тощо [4].

Саме на виконання цих завдань прийнято нові закони України: «Про зайнятість населення», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту». Так, у преамбулі Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII указано, що цей Закон установлює основні правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу із закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти (далі – ЗВО), поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного й інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці й держави у кваліфікованих фахівцях [3].

Серед основних завдань ЗВО ст. 26 Закону України «Про вищу освіту» передбачає вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці і сприяння працевлаштуванню випускників. Варто погодитися з Р. Березовською [5, с. 55], яка підкреслює важливість діяльності ЗВО, спрямованої на підвищення професійної затребуваності їх випускників, та І.М. Леган, яка стверджує, що саме в навчальному закладі молодь не тільки отримує професійні знання та навички, а й опановує мистецтво саморозвитку й самовдосконалення. Високий рівень конкурентоспроможності молоді є одним із основних показників успішної діяльності й високої якості підготовки навчального закладу [6, с. 26].

На жаль, сучасна ситуація на ринку праці та ринку освітніх послуг свідчить про наявність певного дисбалансу попри необхідність їх взаємозв'язку та взаємодії. Усупереч потребам сучасного ринку праці в Україні триває так званий «бум отримання вищої освіти» [6, с. 154]. Вища освіта в Україні має масовий характер, рівень охоплення вищою освітою населення традиційного офіційного віку навчання є високим – 82,7%, за цим показником Україна в Глобальному інноваційному індексі 2020 р. посіла 14-те місце зі 131 країни. Меншим є охоплення в Німеччині (70,2%, 28-ме місце), Польщі (67,8%, 34-те) та Великій Британії (60%, 46-те місце).

Перевагою України є наближення до гендерного паритету. Питома вага працюючих жінок із вищою освітою та науковими ступенями в загальній чисельності зайнятих в Україні одна з найбільших у світі – 30,4% (3-тє місце). В інших же країнах, обраних для порівняння, цей показник набагато менший: у Великій Британії – 23,4% (16-те), Польщі – 21,1% (25-те), Німеччині – 13,5% (51-е) [7].

Таке масове отримання вищої освіти в Україні, з одного боку, свідчить про високий рівень освітньо-професійної активності молоді, але, з іншого – кількість не завжди означає якість. Орієнтація ЗВО не на реальні потреби економіки, а на ажіотажний попит молоді на популярні та престижні спеціальності створює випускникам проблеми з працевлаштуванням у майбутньому.

У системі вищої освіти певні позитивні зміни відбулися. Зкладами вищої освіти формуються власні маркетингові стратегії, які орієнтуються на потреби галузей, ринку праці. Однак їх доволі важко назвати системними й такими, що кардинально змінюють її зміст. Поділяємо

думку І.М. Леган, що дисбаланс ринку освітніх послуг і ринку праці виявляється в більшості в одному з двох варіантів. У першому випадку молодь, формально отримавши диплом про вищу освіту, може виконувати лише невідповідну отриманому освітньо-кваліфікаційному рівню роботу, у другому – молодь не може знайти роботу за спеціальністю в результаті відсутності затребуваності таких спеціалістів. Отже, людський капітал, сформований сучасною системою, освіти виявляється невикористаним або й зовсім нереалізованим на ринку праці нашої країни [6, с. 154].

Серед причин наявного дисбалансу між підготовкою фахівців і їх затребуваністю на ринку праці можна виділити:

1. Орієнтацію навчальних закладів на задоволення попиту на підготовку фахівців за так званими «модними» спеціальностями (юрист, економіст, психолог, дизайнер, менеджер та ін.). Згідно з розрахунками фахівців Інституту вищої освіти НАПН України, наша держава щонайменше у 2,5 рази відстає за частотою випускників науково-природничої освітньої галузі, натомість надлишково готує фахівців із соціальних наук, бізнесу і права (41%) [8].

2. Рівень отриманої освіти здебільшого не відповідає вимогам роботодавців, саме тому більшість молодих спеціалістів, які отримала диплом про вищу освіту, неминуче зіштовхується з проблемою працевлаштування. Окремі опитування, зокрема, щодо знань фахівців юридичного профілю, які претендують на роботу, демонструють незадоволеність роботодавців (юридичних компаній) рівнем знань і навичок претендентів – 37,2%, як відмінний і добрий оцінюють знання 16,2% респондентів [9]. Нестачу практичних професійних навичок зазначає 61% респондентів серед роботодавців. Значною проблемою для всіх випускників роботодавці вважають відірваність теоретичних знань від практики, невідповідність до роботи в реальному бізнесі.

Наявність проблеми підтверджують результати рейтингування за компонентою «навички» (Skills) у Звіті про глобальну конкурентоспроможність 2019 р. [10], за якою оцінюється ступінь підготовки поточної робочої сили в країні. За компонентою «навички» Україна посідає 44-те місце з індексом 69,9. Компонента «навички» включає в себе низку підкомпонент, серед яких є ступінь володіння випускниками навичками, необхідними для роботи. За цим показником Україна посіла 54-те місце з індексом 54,5, суттєво випередивши Польщу (101-ше місце з індексом 44,5), але відставання від Німеччини (13-те місце, 68,4) та Великої Британії (29-те місце, 62,3) залишається значним.

3. Недосконалість механізму формування державного замовлення на підготовку фахівців, який призводить до ситуації, коли держава витрачає кошти спершу на підготовку неконкурентоспроможного молодого фахівця, а згодом на його перенавчання.

4. Утрата престижності робітничих спеціальностей на фоні зниження чисельності випускників професійно-технічних закладів освіти, ще більшою мірою збільшує попит на робітничі професії.

Як зазначає Л.В. Чеснокова в статті, склалася ситуація, коли на промислових підприємствах гостро відчувається брак у кваліфікованих кадрах усіх рівнів – від робочих до інженерів, а наша молодь не зацікавлена й не бажає вступати до професійних училищ, коледжів і технікумів, тому що не вбачає престижності робітничих спеціальностей [11, с. 121]. Тож не випадково виникають питання, які стосуються як початкової й середньої професійної освіти, так і загалом робітничих спеціальностей.

Розглядаючи думки науковців, можна виділити дві групи чинників, що впливають на формування конкурентоспроможності молоді, а саме: зовнішні та внутрішні. Причому до перших із них належать ті, що характеризують стан навколишнього щодо особи середовища. До внутрішніх чинників ми зараховуємо ті, що притаманні самій молодій особі. Серед зовнішніх чинників, які впливають на формування конкурентоспроможності молоді на ринку праці, на нашу думку, можна виділити економічні, соціокультурні, політичні тощо. Одним із найважливіших зовнішніх чинників вважаємо відповідність структури мережі закладів освіти та якості освітніх послуг потребам бізнесу.

Поділяємо думку І.М. Леган, що одним із суттєвих внутрішніх чинників впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці є рівень і якість освіти. Під рівнем освіти варто розуміти відповідний обсяг набутих у закладі освіти теоретичних знань, умінь і навичок; а під якістю освіти – здатність використовувати на практиці цей обсяг набутих теоретичних знань [12, с. 301].

Отже, сьогодні молодій людині в умовах розвитку інформаційного суспільства для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності на ринку праці вже недостатньо володіти максимумом теоретичних знань, а необхідна гнучкість і мобільність їх застосування в практичній діяльності.

Нормативно-правове поле системи вищої освіти визначається Конституцією України, завдання розвитку законодавства окреслюються Національною доктриною розвитку освіти, яка визначає систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти до 2025 р.

Наступний рік є останнім роком чинності Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. У 2013 р. затверджений План заходів з її реалізації на період до 2021 р. [13], який містить 119 заходів (37 із яких стосуються вищої освіти).

У контексті Національної стратегії розвитку освіти вбачаємо за доцільне визначити напрями вдосконалення системи освіти в Україні:

1. Оновлення законодавства України у сфері освіти.

Досконалість і повнота законодавчої бази в галузі освіти є необхідною умовою формування та реалізації державної освітньої політики, забезпечення можливості ефективного функціонування системи освіти. Її вдосконалення передбачає як прийняття нових нормативно-правових актів, так і внесення змін у чинні.

Актуальним є питання щодо розроблення та прийняття Закону України «Про післядипломну освіту», нових редакцій Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту».

Так, статтею 10 Закону України «Про освіту» визначено нові складники системи освіти, серед них – спеціалізована освіта; фахова передвища освіта; освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта. Однак Закон визначає лише загальні засади вказаних складників системи освіти та надає визначення понять, тому з метою імплементації положень вказаного Закону необхідно розробити нормативно-правові акти, які будуть визначати порядок, умови, форми й особливості здобуття спеціалізованої, фахової передвищої та освіти дорослих. Крім цього, з приводу спеціалізованої освіти, яка, відповідно до ст. 21 Закону, є освітою мистецького, спортивного, військового чи наукового спрямування, необхідно розробити Положення про заклади спеціалізованої освіти відповідно до визначеного Законом спрямування та затвердити в установленому спеціальним законом порядку.

Окрім того, попри прийняття Закону України «Про вищу освіту» у новій редакції (2014 р.), необхідним для України залишається вдосконалення освітньої системи з метою збалансування та взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, підвищення конкурентоспроможності навчальних закладів і їх випускників, які матимуть можливість повною мірою реалізувати свій потенціал у конкурентних умовах і мати впевненість в адекватності отриманих знань сучасним вимогам ринку праці. Тобто оновлення потребують ключові аспекти нормативно-правового регулювання системи освіти, а саме: безпосередньо система освіти; управління системою освіти (питання якості освіти, державних стандартів системи освіти); фінансово-економічне забезпечення діяльності закладів освіти; соціальний захист науково-педагогічних кадрів. Отже, потрібна глибока перебудова вищої школи, у чому ми погоджуємося з думкою І.М. Леган [6, с. 158].

2. Удосконалення структури системи освіти й модернізація змісту освіти згідно з європейськими та світовими стандартами.

Невідповідність освітньої галузі вимогам і потребам національного ринку праці – головна проблема, яку можна вирішити лише шляхом модернізації змісту системи освіти.

Удосконалення структури та модернізація змісту системи вищої освіти передбачає такі основні її напрями:

- оптимізація кількості ЗВО згідно з вимогами ринку праці та національної економіки;
- удосконалення навчальних програм згідно з вимогами роботодавців;
- активна взаємодія ЗВО з провідними науковими установами держави з метою розвитку й упровадження новітніх наукових розробок у сферу вищої освіти;
- удосконалення системи мотивації та взаємодії ЗВО й роботодавців, сприяння їх активній участі у формуванні робочих програм навчальних дисциплін.

3. Інформатизація освіти.

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває їх упровадження в навчальний процес, що сприяє удосконаленню навчально-виховного процесу та формуванню високого рівня інформаційної культури молодого покоління.

Зазначене передбачає створення інформаційної системи підтримки освітнього процесу, спрямованої на здійснення її основних функцій (забезпечення навчання, соціалізація, внутрішній контроль за виконанням освітніх стандартів тощо); оновлення застарілого парку комп'ютерної техніки тощо.

4. Посилення кадрового потенціалу системи освіти.

Сучасний розвиток суспільства вимагає вдосконалення системи педагогічної та післядипломної освіти педагогічних і науково-педагогічних працівників відповідно до умов соціально орієнтованої економіки й інтеграції України в європейське і світове освітнє співтовариство [4].

Широкого розповсюдження повинен набути порядок працевлаштування випускників ЗВО на умовах тристоронньої угоди «випускник – заклад вищої освіти – роботодавець».

Важливими складниками державної кадрової політики мають стати забезпечення учасникам навчально-виховного процесу соціальних гарантій, визначених законодавством; стимулювання високоякісної педагогічної праці на підставі об'єктивної її оцінки згідно з вимогами кваліфікаційних характеристик; поліпшення житлових умов педагогічних працівників; створення умов для повноцінного відновлення працездатності педагогічних працівників [4].

5. *Сприяння науковій та інноваційній діяльності в освітній сфері.* Модернізація системи освіти згідно з вимогами європейського та міжнародного співтовариства вимагає послідовного запровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних та ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти.

Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі має ґрунтуватися на осучасненні тематики основних напрямів наукових досліджень у ЗВО та наукових установах освітньої галузі; створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти тощо.

6. Підвищення рівня матеріально-технічного й фінансового забезпечення системи освіти.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення системи освіти має створити передумови для надання громадянам якісної освіти відповідно до сучасних запитів кожної особистості й потреб інноваційного розвитку держави.

7. Модернізація системи управління освітою.

Необхідно створити цілеспрямовану, гнучку та ефективну систему державно-громадського управління освітою, що забезпечуватиме інтенсивний розвиток і якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб держави, запитів особистості. Зокрема, це стосується подолання бюрократизації в системі управління освітою, удосконалення порядку перевірки звітності навчальних закладів.

8. Міжнародне партнерство в освітній сфері.

Міжнародне співробітництво у сфері освіти покликано забезпечити інтеграцію національної системи освіти в міжнародний освітній простір, що передбачає проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів; навчання іноземців та осіб без громадянства у вищих і професійно-технічних навчальних закладах України тощо.

На наше переконання, основними стримуючими факторами розвитку сфери вищої освіти є відсутність обґрунтованих нормативів стосовно фінансового й матеріально-технічного забезпечення ЗВО, а також неефективність системи державних замовлень на підготовку фахівців; відсутність нормативно-правових актів в аспектах післядипломної освіти, що не найкращим чином відображається на її якості.

Висновки. Отже, невідповідності між кваліфікаційними вимогами до випускників навчальних закладів на ринку праці та їх професійною підготовкою потребують належної реакції національної системи освіти й навчання. Українська система освіти недостатньо ефективно і швидко реагує на нові ринкові завдання. Саме тому нагальної необхідності на шляху підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці набуває питання вдосконалення національної системи освіти й приведення української системи освіти до стандартів і критеріїв європейського освітнього простору. Єдиним шляхом розвитку української системи освіти в цьому напрямі є інноваційний.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в проведенні порівняльного аналізу різних зарубіжних моделей регулювання взаємодії освіти й ринку праці на сучасному етапі розбудови української держави.

Список використаних джерел:

1. Антонюк В.П. Вища освіта України у системі відносин ринку праці. *Економічний вісник Донбасу*. 2015. № 2 (40). С. 132–137.
2. Національна доктрина розвитку освіти, затв. Указом Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 860.

3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 20.12.2020).
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалена Указом Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 50. Ст. 1783.
5. Березовская Р.А. Проблема профессиональной востребованности выпускников вузов. Психологический аспект. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2012. № 11. С. 55.
6. Леган І.М. Конкурентоспроможність молоді на ринку праці: шляхи забезпечення : дис. кан. екон. наук : 08.00.07 / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2015. 258 с.
7. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).
8. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : колективна монографія / І.М. Грищенко, С.В. Захарін, Д.Г. Кучеренко та ін. ; за ред. чл.-кор. НАПН України І.М. Грищенка. Київ : Педагогічна думка, 2012. 364 с.
9. Звіт за результатами аналітичного дослідження «Знання та навички випускників юридичних факультетів та закладів вищої освіти через призму відповідності потребам ринку праці» / Міністерство юстиції України. Київ, 2018. URL: https://uba.ua/documents/ZVIT_Jurosvida.pdf (дата звернення: 20.12.2020).
10. Global Competitiveness Index. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 20.12.2020).
11. Чеснокова Л. Престиж робітничих спеціальностей – вимоги сьогодення. *Молодь і ринок*. 2011. № 6. С. 119–122.
12. Леган І.М. Чинники впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2. С. 299–304.
13. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 № 686-р. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2013-p#Text> (дата звернення: 20.12.2020).